

УДК 37(001)(477)-051 ШУЛЬГІН:[026:34](477-25)

Орищенко Ірина

канд. іст. наук, старш. наук. співроб. сектору рідкісних видань відділу наукової організації та зберігання фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-1464-0239

ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В. Я. ШУЛЬГІНА (1822–1878 РР.) ТА ЙОГО ВНЕСОК У СТВОРЕННЯ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПИТАННЯ

У доповіді на основі архівних документів, опублікованих досліджень та видань з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського проаналізовано викладацьку діяльність В. Я. Шульгіна, розкрито особливості методики укладених ним підручників з історії для закладів середньої освіти, висвітлено заслуги В. Я. Шульгіна як викладача вищої школи.

Ключові слова: Віталій Якович Шульгін, підручники, заклади середньої освіти, гімназії, Університет Св. Володимира, освіта, історія, викладання.

Вивчення внеску вітчизняних діячів науки, освіти та інших галузей у розвиток інтелектуального потенціалу української нації є актуальним напрямом досліджень, оскільки розуміння основних процесів розвитку освіти та науки на українських теренах сприяє формуванню національної самосвідомості. В. Я. Шульгін є одним з тих, хто заслуговує на визнання та дослідження його діяльності як викладач та науковець, упорядник навчальних посібників з історії для учнів чоловічих та жіночих середніх закладів освіти. У фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського зберігаються примірники підручників, складених В. Я. Шульгіним (1822–1878 рр.) на основі розробленої ним методики викладання.

Досить значний внесок В. Я. Шульгіна у розвиток вітчизняної науки й освіти сприяв високому інтересу дослідників до його особистості. Окремі факти його біографії та науково-викладацької діяльності висвітлено у дослідженнях Р. П. Левінця [1], І. Гриценка,

В. Короткого та Д. Набільського [2], статтях Ю. Ісака [3], В. Б. Любченка [4], В. І. Чеснокова [5, 6]. Джерельну базу дослідження складають архівні матеріали [7–11], укладені В. Я. Шульгіним підручники з історії [12–16], спогади колишніх студентів [18], статті та біографічні матеріали у періодичних виданнях ХІХ ст. [19, 20].

Народився В. Я. Шульгін у м. Калуга 15 (27) квітня 1822 р. в родині колезького радника. Підготовчу освіту отримав у професора філософії Київської духовної академії Г. Карпова, а з 1833 р. навчався у І Київській гімназії [19, с. 1–26]. Після її закінчення у 1838 р. вступив на філософський факультет Київського університету Св. Володимира [2, с. VII], де приділяв багато часу заняттям з історії [3, с. 4–5]. Після закінчення в 1842 р. Університету В. Я. Шульгін працює вчителем історії у Другій Київській гімназії, з 1846 р. – викладачем історії у Київському інституті шляхетних дівчат [10, арк. 26.]. У 1849 р. В. Я. Шульгін був призначений інспектором Інституту шляхетних дівчат [5].

У 1849 р. В. Я. Шульгін запропонували посаду ад'юнкта Університету Св. Володимира по кафедрі всесвітньої історії, того ж року ним була захищена магістерська дисертація на тему «Про становище жінок в Росії до Петра Великого» [22, с. 316; 22]. В. Я. Шульгін одним з перших започаткував проведення практичних занять, які мали сприяти глибшому вивченню історії, зацікавити студентів звертатися до джерел та додаткової літератури, надавав студентам у користування книги з особистої бібліотеки. [20, с. 21–25].

Крім того, В. Я. Шульгін був автором підручників з історії стародавнього світу, середніх віків та нового часу, котрі були включені до освітніх програм для закладів середньої освіти Російської імперії та схвалені Міністерством Народної Освіти.

У передмові до курсу історії стародавнього світу упорядник зазначає, що недоцільно розпочинати викладання історії з суто наукового викладу фактів. Йому має передувати ознайомлення учнів з біографіями історичних діячів, з традиціями та звичаями, витоками мистецтва, зразками одягу, зброї та предметів вжитку. У такому вигляді вивчення історії доступне навіть учням перших класів. З третього класу можна впроваджувати систематичне вивчення давньої історії, яка надасть дитині можливість звикнути до стилю історичного оповідання і зрозуміти найпростіші явища народного життя. На початку кожного розділу підручника В. Я. Шульгін

вміщує його загальну характеристику, пропонуючи звертатися до неї після ознайомлення учнів із основним змістом розділу. Ще одним обов'язковим критерієм автор підручника вважає включення до розділів географічного нарису, що має на меті надання учням загальних уявлень про вплив умов місцевості на історичне життя її мешканців. Крім того, В. Я. Шульгін наголошує на обов'язковому використанні наочних посібників, географічних карт тощо. Для кращого розуміння політичних, релігійних та культурних течій і напрямів, запропоновано представляти їх у конкретних образах лідерів та основоположників. Ряд історичних характеристик віднесено переважно до давньогрецької та давньоримської історії, з того часу коли особистість державних діячів отримує визначальну роль у суспільно-політичних трансформаціях. Історію релігійних вірувань (особливо у стародавніх греків та римлян, які розробили власну філософію) В. Я. Шульгін представляє як «історію боротьби поетичної віри з філософським аналізом» [13, с. V–VII].

Підготовлений В. Я. Шульгіним «Курс історії середніх віків» кілька разів перевидавався. У передмові до нього вчений виклав свої погляди на викладання історії, використавши для написання підручника статті та монографії як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема О. Тьєрі, Ж. Мішле, Т. Д. Грановського, тощо [16, с. VIII–IX].

Головна увага у викладі матеріалу в підручнику була зосереджена на найбільш впливових країнах Західної, Східної Європи та Сходу. Їх історія була викладена детально, з подробицями та легендами, що, як вважав автор, є сприятливим для кращого розуміння епохи. Ті країни, що не здійснили важливого впливу на загальний перебіг подій зображені більш схематично, як доповнення до загальної картини і зв'язок між ключовими явищами. Вважаючи малоефективною суху систематику і суто хронологічний виклад, автор уникає поділу на дрібні періоди, великої кількості подій і дат, сукупність яких не дає уявлення ні про характерні особливості держави, ні про роль історичних діячів. Крім того, стверджував вчений, подібні дані погано запам'ятовуються, швидко забуваються і відбирають у викладача час, який можна було б використати більш раціонально. В. Я. Шульгін висуває як основний принцип викладання тезу, що табличні методи не гідні історії. Якомога менше чисел і якнайбільше живих людей має стати основним правилом навчання [16, с. VII–XIII].

Виклад подій зовнішньополітичної історії відсунуто у підручнику на другий план, в той час як особлива увага приділяється внутрішньому життю народів у його правових, економічних, морально-етичних, релігійних та культурних проявах без поділу на періоди, в одному нарисі [16, с. VIII].

Важливим для підручника з історії моментом В. Я. Шульгін вважав наявність бібліографічного покажчика, до якого було включено основну літературу з розглянутих у посібнику питань та історичних періодів.

У жовтні 1862 р. В. Я. Шульгін подав прохання про відставку з посади виконуючого обов'язки екстраординарного професора кафедри загальної історії в зв'язку з погіршенням стану здоров'я [6, с. 129]. В. І. Чесноков згадує про ще одну життєву обставину: після смерті брата В. Я. Шульгін залишився єдиним опікуном його дітей [5, с. 121]. Проте, вже на засіданні 31 серпня 1863 р. Рада Університету розглядала передану попечителем Київського Учбового Округу програму публічних лекцій В. Я. Шульгіна. У приватній розмові ректор Університету М. Д. Іванішев зробив вченому пропозицію повернутися до викладання в Університеті Св. Володимира [9, арк. 6]. В. Я. Шульгін погодився на відновлення викладацької діяльності на попередній посаді, але з оплатою, згідно з новим Статутом, затвердженим у 1863 р. [9, арк. 2–2 (зв.)].

Рада Університету обрала вченого виконуючим обов'язки екстраординарного професора, але Статут 1863 р. забороняв отримання професорського звання особами, які не мали докторського ступеня, тому історико-філологічний факультет відмовився від затвердження В. Я. Шульгіна на кафедрі всесвітньої історії [6, с. 130], наголосивши, що єдино можливим виходом є прийняття вченого на факультет в якості тимчасового викладача за наймом для того, щоб при нагоді факультет міг запросити на професорську посаду претендента з докторським ступенем [9, арк. 15; 10].

Варіантів для затвердження В. Я. Шульгіна на попередню посаду було два: запропонувати вченому найближчим терміном подати докторську дисертацію або ж надати йому ступінь доктора на основі примітки до 113-ї статті Статуту, яка передбачала отримання докторського ступеня видатними науковцями без подання докторської дисертації, за здійснені ними наукові досягнення [23]. Цією можливістю і скористалася Рада Університету, надавши

В. Я. Шульгіну в березні 1864 р. докторський ступінь на основі його високих педагогічних здібностей та укладених ним підручників з історії для середніх навчальних закладів Російської імперії [9, арк. 67], і викликавши цим новий протест історико-філологічного факультету. Рада та декан історико-філологічного факультету наголосили, що цих здобутків недостатньо для того, щоб визнати його «знаменитим вченим» [6, с. 134–135]. В такій ситуації вчений змушений був відіслати виданий йому диплом міністру освіти і відмовитись від претензій на повернення на службу в Університет. У написаному ним листі В. Я. Шульгін пояснював причини, що змусили його повернути диплом, зокрема небажанням йти проти волі факультетської спільноти, більшість з якої не бажає бачити його на посаді екстраординарного професора [9, арк. 161а–163]. Після цього В. Я. Шульгін залишив викладацьку діяльність, однак до 1871 р. залишався інспектором Київського інституту благородних дівчат [8] та був головним редактором газети «Киевлянин».

В. Я. Шульгін здійснив значний внесок у розробку методики викладання історії у вітчизняних середніх навчальних закладах. Основним спрямуванням його підручників була якомога більша доступність викладу. Не менш значним був і його внесок у викладання історії у вищій школі. В умовах становлення власне української науки і освіти, В. Я. Шульгін започаткував нові тенденції викладання, спрямовані на підвищення якості як середньої, так і вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Левінець Р. П. Життєвий шлях та наукова діяльність В. Я. Шульгіна (1821–1878 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07. 00. 06. «Історіографія, джерелознавство, спеціальні історичні дисципліни» / Р. П. Левінець. – Київ, 2004. – 15 с.
2. Гриценко І., Короткий В., Набільський Д. Професор В. Я. Шульгін та його «История университета Св. Владимира» // Шульгин Виталий. История университета Св. Владимира / соч. Виталия Шульгина; сост. В. Короткий. – Репр. изд. – Киев :Льбидь, 2010. – С. I – XXXVI.
3. Ісак Ю. Внесок В. Я. Шульгіна у вивчення і викладання всесвітньої історії в Україні у II половині XIX ст. // Шевченківська весна. Історія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конфе-

ренції молодих учених. – Вип. VI: У 2-х част. / Редкол.: проф. В.Ф.Колесник, к.і.н. Ю.В.Латиш та ін. – Част. 2. Праці аспірантів та студентів: в 2-х т. – Т. 1. – Київ: СПД Цимбаленко Є.С., 2008. – С. 160.

4. Любченко В. Б. Київські Шульгини: Національно розділена родина в історії України / В. Б. Любченко. // Українська біографістика. – Київ, 1999. – Вип. 2. – С. 153–162.;

5. Чесноков В. И. «Дело В. Я. Шульгина» в Киевском университете как эпизод из истории университетской жизни в условиях действия Устава 1863 года // Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1999. – Вып. 4. – С. 121–139.

6. Чесноков В.И. Правительственная политика и историческая наука России 60 – 70-х годов XIX века. Исследовательские очерки. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1989. – 208 с.

7. ДАК. – Ф. 16, Оп. 289, Д. 30. – Об определении адъюнкта Шульгина сверх сей должности Инспектором классов в Киевском Институте благородных девиц. – 13 арк.

8. ДАК. – Ф. 16, Оп. 301, Д. 228. – Об увольнении профессора Шульгина от службы при Киевском университете. – 13 л.

9. ДАК. – Ф. 16, Оп. 302, Д. 155. О приглашении Шульгина на службу в университет. – Л. 6.

10. ДАК. – Ф. 144, Оп. 1, Спр. 155. – Арк. 26.

11. ІР НБУВ. – Ф. 51, № 464. Протокол заседания Совета Университета Св. Владимира по обсуждению представления историко-филологического факультета о предоставлении Шульгину должности экстраординарного профессора по кафедре всеобщей истории. 1863 г. – 6 лл.

12. Шульгин В. Курс всеобщей истории для воспитанников и воспитанниц средних учебных заведений: История древнего мира: принято в число учебных руководств в учебных заведениях Министерства Народного Просвещения и Женского ведомства Учреждения Императрицы Марии / составленный В. Шульгиным. – Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Издатель С. И. Литов, 1865 (В Тип. Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии). – XXVI, 340 с. – Библиогр.: с. XI – XXVI

13. Шульгин В. Курс всеобщей истории для воспитанников и воспитанниц средних учебных заведений: История новых времен. (XVI – XIX. в.). Курс истории новых времен для воспитанников и воспитанниц средних учебных заведений / составленный В. Шуль-

гиным. – 4-е испр. и доп. изд. – Санкт-Петербург :Изд. С. И. Литов, 1865 (В Тип.Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии).– XXXIX, 514 с. – Библиогр.: с.XVII – XXXIX.

14. Шульгин В. Курс всеобщей истории для воспитанниц благородных институтов и воспитанников гимназий: История средних веков / составленный В. Шульгиным. – Киев : В Университетской тип., 1858. – IV, X, 230 с. – Библиогр.: с. I – X

15. Шульгин В. Курс истории новых времен для воспитанников и воспитанниц средних учебных заведений (высших классов) / составленный В. Шульгиным. – Киев : В Университетской тип., 1861. – XXIV, 429, [3] с. – Библиогр.: с. IX – XXIV

16. Шульгин В.Я. Курс истории средних веков. – Киев : В типографии Университета св. Владимира, 8-е изд. – 1881. – 256 с.

17. Шульгин Виталий. О состоянии женщин в России до Петра Великаго: Историческое исследование / Виталий Шульгин. – Киев : В тип. И. Вальнера, 1850. – XXVII, 106 с.

18. Авсеєнко В. Уривки із спогадів про університет кінця 50-х – початку 60-х років XIX ст. // З іменем святого Володимира. Київський Університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: У 2-х кн. Кн. 1. / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – Київ : Заповіт, 1994. – С. 255–256.

19. Виталий Яковлевич Шульгин. Некролог // Университетские известия. – Киев, 1879. – № 2. – С. 1–26.

20. Шульгин В. Я. Практические занятия студентов по всеобщей истории // Университетские известия. – Киев, 1861. – № 9. – С. 21 – 25;

21. Чесноков В.И. Правительственная политика и историческая наука России 60 – 70-х годов XIX века. Исследовательские очерки. – Воронеж :Изд-во Воронежского ун-та, 1989. – 208 с.

22. Історичний факультет Київського Національного університету імені Тараса Шевченка: минуле і сьогодення / Під ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – Київ, 2004. – С. 356.

23. Общий устав Императорских Российских университетов // [Электронный ресурс]: Режим доступа:http://lib.ru/TEXTBOOKS/ustaw_18.txt.

Iryna Oryshchenko

V. Ya. Shulgin's Teaching Activity (1822-1878) and His Contribution to the Publication of School Textbooks: About the Historiography of the Issue

In the article on the basis of archival documents, published studies and publications from the Foundation of the State Scientific and Pedagogical Library. V. A. Suhomlinskiy analyzed the teaching activities V. Y. Shulgin, reveals peculiarities of a methodology he had compiled history books for secondary schools, characterized merits V. Y. Shulgin as a high school teacher.

Keywords: *V. Y. Shulgin, textbooks, secondary schools, high schools, St. Vladimir University, education, history teaching.*